

Arbeidernes Leksikon i seks bind. Foto: Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek

Historie, historiebruk og motkultur i Arbeidernes Leksikon

History in *Arbeidernes Leksikon*. Representation, use, and counterculture

Eivind Heldaas Seland

Professor, Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap, Universitetet i Bergen

Eivind.seland@uib.no

Sammendrag

Arbeidernes Leksikon ble gitt ut i 94 hefter og seks bind mellom 1931 og 1936 på Arbeidermagasinets Forlag. Verket var et uttalt forsøk på å skape et marxistisk alternativ til den rådende borgerlige samfunnsdiskursen. Leksikonet var det første i sitt slag utenfor Sovjetunionen og var inspirert av «Den store sovjetencyklopedien» (*Bolsjaja sovetskaja entsiklopedija*, første utgave 1926–1947) og «Den lille sovjetencyklopedien» (*Malaja sovetskaja entsiklopedija*, 1928–1931). Det inneholdt mye oversatt stoff fra disse, men mange artikler ble også skrevet eller tilrettelagt av norske sosialistiske akademikere. Redaktørene og mange av bidragsyterne var tilknyttet Norges Kommunistiske Parti og nettverket til den intellektuelle organisasjonen Mot Dag, men selve prosjektet var partipolitisk uavhengig, og med 10 000 solgte eksemplarer fikk verket bred utbredelse i arbeiderbevegelsen. I denne artikkelen ser jeg på hvordan tidlig historie blir representert i *Arbeidernes Leksikon*. Med utgangspunkt i et utvalg av representative artikler, argumenter jeg for at historie og historisk kunnskap spilte en viktig rolle, både for å etablere arbeiderkultur som en fullverdig motkultur til det borgerlige dannelsesidealet og for å vise gyldigheten av marxistisk samfunnsanalyse, og dermed at utviklingen mot revolusjon og det klasseløse samfunn var en historisk nødvendighet, men at det også var betydelige innslag av folkeopplysning og dannelse i prosjektet, etter mønster av tradisjonelle leksikon.

Nøkkelord

Arbeiderbevegelsens historie, motkultur, Mot Dag, historiebruk, leksikon, marxisme

Abstract

Arbeidernes Leksikon – «The Workers' Encyclopedia», appeared in six volumes 1931–1936. The work was an explicit attempt at creating a Marxist alternative to the prevailing bourgeois social discourse. The encyclopedia was the first of its kind outside the Soviet Union, and was inspired by «The Great Soviet Encyclopedia» (*Bolsjaja sovetskaja entsiklopedija*, first edition 1926–1947) and «The Little Soviet Encyclopedia» (*Malaja sovetskaja entsiklopedija*, 1928–1931). It contained much translated material from these, but also many articles written or edited by Norwegian socialist academics. The editors and many of the contributors were associated with the Communist Party of Norway and the intellectual organization Mot Dag («towards dawn»), but the project itself was independent of party politics, and with 10,000 copies sold, the encyclopedia gained wide circulation within the labor movement. This article discusses the role played by premodern history in the work. Based on a selection of representative articles, the argument is made that history and historical knowledge served to establish working-class culture as a full-fledged counterculture to the bourgeois ideal of learning. History was also employed to demonstrate the validity of Marxist social analysis, and thus that the development towards revolution and the classless society was a historical necessity. In addition to this the encyclopedia retained significant elements of popular education, following the pattern of traditional encyclopedias.

Keywords

History of the labor movement, counterculture, Mot Dag, use of history, encyclopedia, Marxism

Arbeidermagasinet ble lansert i 1927 som et ukeblad til opplysning og underholdning for arbeiderklassen. Bladet ble startet av folk med tilknytning til Norges Kommunistiske Parti (NKP), men var partipolitisk uavhengig, forretningsmessig drevet og ble raskt en kommersiell suksess.¹ Magasinets vedtekter slo fast at 30 prosent av overskuddet skulle brukes til kulturelle formål i tråd med arbeiderbevegelsens oppgaver, og deler av dette ble satt av til utgivelsen av et leksikon, noe som lenge hadde vært et mål blant intellektuelle på venstresiden.² For å sikre økonomi og framdrift ble *Arbeidernes Leksikon*, slik det var vanlig på denne tiden, utgitt i hefter som ble solgt i abonnement og senere samlet i seks bind. De første heftene kom i 1931 med historiker, journalist og arkivar Jakob Friis (1883–1956) som redaktør. Han fikk raskt følge av historiker Trond Hegna (1898–1992). Fra bind 3 (1933) kom økonomen Dagfin Juel (1909–1985) til som redaksjonssekretær. Arbeidermagasinet hadde ikke kompetanse eller folk til å løfte prosjektet alene, og det var vanskelig å rekruttere forfattere med tilhørighet til Det norske Arbeiderparti (DNA) på grunn av NKP-tilknytningen. Det revolusjonære NKP hadde brutt ut av Arbeiderpartiet i 1923, etter at partiet brøt med Moskva og den internasjonale kommunistiske bevegelsen. Arbeiderpartiet orienterte seg mot gradvis reform og parlamentarisk makt. Partiene konkurrerte om medlemmer og velgere fra arbeiderklassen, og forholdet dem imellom var kaldt. Løsningen for leksikonprosjektet ble Mot Dag, som var en organisasjon (og et tidsskrift) for marxistiske intellektuelle, først og fremst studenter ved Universitetet i Oslo (UiO). I denne perioden var Mot Dag ikke formelt knyttet til noen av arbeiderpartiene, men organisasjonen var fortsatt revolusjonær og lite velsett i Arbeiderpartiet. Journalisten (og tidligere motdagist) Paul Gjesdahl gir uttrykk for klimaet i den uavhengige, men konservativt og nasjonalt orienterte Tidens Tegn:

«En hindring for den rasjonelle utvikling av arbeiderundervisning har splittelsen i den politiske arbeiderbevegelsen vært. Hvad kommunistene satte i gang, var ikke god og saliggjørende latin i Folkets hus, og enda verre var de mørkets gjerninger som 'Mot Dag' syslet med. Som et karakteristisk eksempel kan nevnes at det varte lang tid før et fremragende verk som 'Arbeidernes Leksikon' i det hele tatt blev nevnt og vurdert i Arbeiderbladet.»³

Hegna brakte alt fra starten Mot Dag-miljøet inn i arbeidet. Fra 1933 ble samarbeidet formalisert, og det praktiske arbeidet skjedde under ledelse av organisasjonens leder Erling Falk, ikke minst i forbindelse med tre sommerleire i 1933, 1934 og 1935.⁴ Forholdet mellom Friis og Hegna skar seg etter hvert, og fra 1934 var Friis bare redaktør i navnet.⁵ Verket ble ferdig i 1936, ett år etter den opprinnelige tidsplanen. Innbundet kostet leksikonet kr 12,50 per bind, omtrent en gjennomsnittlig dagslønn for en arbeider i 1930.⁶ Opplaget på 10 000 ble utsolgt.

Arbeidernes Leksikon har fått lite oppmerksomhet i norsk arbeiderhistorie og generell kulturhistorie. I det relevante bindet av *Arbeiderbevegelsens historie i Norge* er det for eksempel bare nevnt et par ganger i forbifarten.⁷ Det er gjort noen arbeider av tekstforskningsmiljøet

1. Berggrav 1979: 33–40; Pedersen 2016: 9–18.

2. *Friheten*, 17. mars 1931: 6.

3. *Tidens Tegn*, 30. april 1935: 37.

4. Bull 1987 [1955]: 219, 281; Hovde 2009: 33–34, 37–39; Friis & Hegna 1933 (bd. 3): forord.

5. Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek (Arbark): Trond Hegna (ARK-1536), D-L0024, «diverse korrespondanse, Arbeidernes Leksikon».

6. Det statistiske centralbyrå 1931.

7. Maurseth 1987: 326, 531.

ved UiO og i forbindelse med Nasjonalbibliotekets leksikonutstilling «All verdens kunnskap» i 2012.⁸ Det viktigste i denne sammenhengen er Kjell-Olav Hovdes masteroppgave fra 2009, som tar for seg leksikonets behandling av litteraturhistorien og dessuten gjør viktig grunnlagsarbeid om prosjektets mer generelle historie.⁹ Tidsskrift og dagsaviser knyttet til arbeiderbevegelsen rapporterte om prosjektet i starten av utgivelsesfasen. Det foreligger en del overveiende positive anmeldelser av de første heftene i arbeiderpressen og enkelte negative reaksjoner i borgerlig og kristen presse, samt i mindre grad fra rivaliserende deler av arbeiderbevegelsen, som mest ser ut til å ha tiet prosjektet i hjel. Leksikonet er også omtalt i verk som tar for seg relaterte deler av arbeiderbevegelsens historie, så som Trygve Bulls bok om Mot Dag, Eivind Berggravs om Arbeidermagasinet og Jakob Friis' memoarer.¹⁰ I forbindelse med en forkortet nyutgivelse på Pax forlag i 1974 fikk også det opprinnelige prosjektet fornyet oppmerksomhet.¹¹ Arkivene fra redaksjonen er dessverre ikke bevart, men i Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek finnes det en del korrespondanse og møtereferater fra prosjektet – i de dessverre bare delvis bevarte arkivene fra Mot Dag og i privatarkivene til Friis og Hegna. I denne artikkelen undersøker jeg hvordan tidlig historie, fra antikken til den franske revolusjon, blir framstilt i *Arbeidernes Leksikon*. Jeg argumenter for at historie og historisk kunnskap spilte en viktig rolle, både for å etablere arbeiderkultur som en fullverdig motkultur til det borgerlige dannelsesidealet og for å vise gyldigheten av marxistisk samfunnsanalyse, og dermed at utviklingen mot revolusjon og det klasseløse samfunn var en historisk nødvendighet, men at det også var betydelige innslag av folkeopplysning og dannelse i prosjektet, etter mønster av tradisjonelle leksikon.¹²

Kilder, redaktører og forfattere

Selv om Arbeidermagasinet hadde vært en økonomisk suksess og at det fantes bred akademisk kompetanse i Mot Dag-miljøet, var det aldri meningen å skrive et nytt leksikon fra grunnen av. Forbildet og grunnlaget for prosjektet var hele tiden *Bolsjaja sovetskaja entsiklopedija*, «Den store sovjetencyklopedien», som kom i 65 bind fra 1926 til 1947. Mellom én og to tredeler av verket kan ha vært tilgjengelig for redaksjonen,¹³ og i praksis har antagelig vel så mye stoff vært hentet fra «Den lille sovjetencyklopedien», *Malaja sovetskaja entsiklopedija*, som var ferdig utgitt i 10 bind i 1931. I forordet av første bind gjøres det rede for disse kildene og forklares at det i første rekke er artikler som beskriver norske forhold som er nyskrevet. Flere av de mer omfattende historiske artiklene har imidlertid også navngitte norske forfattere, og det er rimelig å anta at dette har å gjøre med den mer teoretiske innretningen prosjektet fikk i forbindelse med Mot Dags engasjement.

Inspirasjonen fra og den direkte bruken av oversatt stoff fra de sovjetiske encyklopediene var i tråd med praksis for leksikonutgivelser. Det var helt vanlig å kopiere eller tilpasse stoff fra tidligere og utenlandske leksika til nye prosjekt, med eller uten tillatelse. Særlig var den tyske *Brockhaus Enzyklopädie* forbilde og forelegg for mange verk sent på 1800-tallet og tid-

8. Asdal et al. 2008: 137–39, 172–73; Berg et al. 2012: 170–76.

9. Hovde 2009.

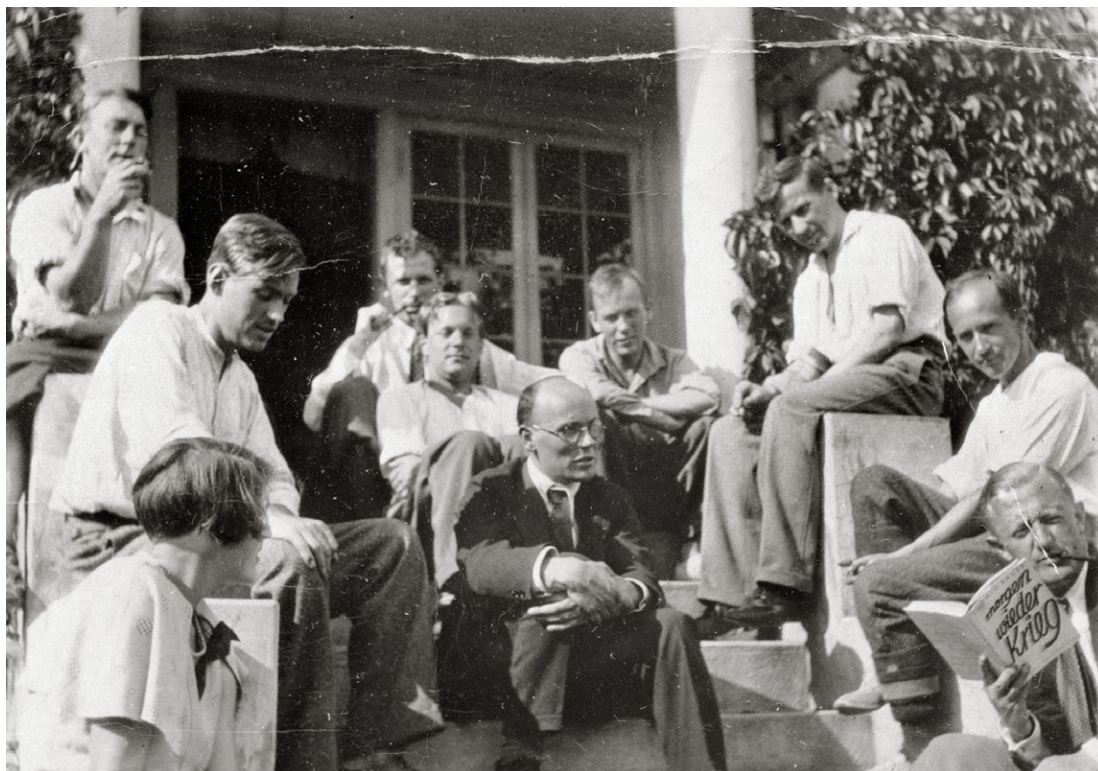
10. Bull 1987 [1955]; Berggrav 1979; Friis 2011.

11. For eksempel Michelet 1974.

12. Takk til redaksjonen, medforfattere og fagfelle i Arbeiderhistorie, samt til Ines Prodöhl, Bjørg Seland, Leidulf Melve og Ingvar Mæhle for gode og kritiske innspill til teksten. Takk også til Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek i Oslo for tilgang til relevant arkivmateriale og til Kjell-Olav Hovde for informasjon om tidligere forskning på leksikonet.

13. Hogg 1997: 22.

lig på 1900-tallet.¹⁴ Det uvanlige i *Arbeidernes Leksikon* er snarere at redaksjonen var åpen om forbilde, kilder og arbeidsmetode. Bruken av de sovjetiske leksikonene innebar like fullt utvalg, nedkorting og tilrettelegging for å passe inn i formatet og for målgruppen til *Arbeidernes Leksikon*. Artikkelen om historievitenskap behandler for eksempel norsk historisk tradisjon¹⁵ og må være nyskrevet eller betydelig redigert fra et eventuelt sovjetisk forelegg. I denne prosessen lå det aktive valg som også forteller noe om historiebruk og historiesyn i verket. Redaktørenes prosjektplaner og korrespondanse med forfatterne viser ellers at de også gjorde bruk av svenske *Bonniers konversationslexikon* (1922–1929), de norske konkurrentene *Aschehougs leksikon* (andre utg. 1920–1925) og *Kringla Heimsins* (1931–1934) samt et ikke navngitt tysk leksikon, noe de av forståelige grunner ikke var like opptatt av å kommunisere utad.¹⁶

En pause under arbeidet med *Arbeidernes Leksikon* på Dorr ved Minnesund, sommeren 1933. Trygve Bull i midten, Klaus Sunnanå nede til høyre, og Jørgen Fredrik Ording. Foto: Ukjent / Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek

I starten av hvert bind er det lister over fagredaktører og forfatterne av signerte artikler. Ved siden av hovedredaktørene opptrer Trygve Bull, Hans Vogt, Arne og Jørgen Fredrik Ording samt Håkon Evang på listene over fagredaktører for historie. Dette var unge, men svært kvalifiserte folk. Trygve Bull (1905–1999) var historiker og filolog, senere skolemann. Hans Vogt (1903–1986), lingvist og filolog, ble senere professor i romansk språkvitenskap ved UiO.

14. Prodöhl 2010: 53–66.

15. Friis & Hegna 1933 (bd. 3): «Historie».

16. Arbark: Mot Dag (ARK-1719), D-L0002, Korrespondanse til [Ole Christian] Gundersen, 3. mars 1933; Forslag til arbeidsplan for leksikonet, 7. januar 1933; Arbark: ARK-1536, D-L0024, «diverse korrespondanse, *Arbeidernes Leksikon*».

Arne Ording (1898–1967) var *doctor philos.* i historie og senere professor ved UiO. Ifølge Bull skal han ha tatt doktorgrad på instruks fra Mot Dag.¹⁷ Hans bror Jørgen Fredrik (1902–1987) var også historiker og senere aktiv som lærer og oversetter. Håkon Evang (d. 1986) hadde studert filologi og virket også senere blant annet som lektor, oversetter og foredragsholder. Samtlige historieredaktører hadde bakgrunn fra UiO, alle var medlemmer av Mot Dag, og de fleste var sentrale i organisasjonen. At flere av dem behersket russisk godt er klart, både fra studier i Norge og lange opphold i Sovjetunionen. De tilhørte alle den akademiske middelklassen og flere av dem var i slekt eller giftet inn i hverandres familier. Redaktørene forsøkte også å hente inn spesialister på ulike perioder og land til å skrive enkeltartikler med historisk innhold. Aage Jensen, medgrunnlegger av den danske Kommunistisk studentfraksjon og sentralt medlem av Mot Dags danske søstergruppe Monde, skrev artikkelen om Danmarks historie.¹⁸ Professor ved UiO, profilert arbeiderpartimedlem, medforfatter av *Det norske folks liv og historie*, samt bidragsyter til *Den store Sovjetencyclopedien*, Edvard Bull d.e. (1881–1932), ville derimot ikke delta. På det returnerte invitasjonsbrevet, som er bevart i Trond Hegnas privatarkiv, har Bull skrevet for hånd nederst: «Jeg vil ikke love å være med på et slikt foretagende uten å vite litt nærmere om planen, om den kan anses betryggende eller ei.»¹⁹ Da Bull aldri bidro til verket, kan vi anta at han ikke fikk de forsikringer han ønsket eller ble frarådd å delta av andre.

Historie, fortellinger og historiebruk i Arbeidernes Leksikon

Siden 1970-tallet har historikere vært opptatt av at faget er kjennetegnet av sin sterke vekt på fortellinger.²⁰ Hvilke historiske fakta og tema som velges ut og hvordan de presenteres er ikke tilfeldig, men kommer som resultat av bevisste og ubevisste valg. Gjennom å ordne hendelser og handlinger i rekkefølge, kalt et plot, skaper historikerne hypoteser om sammenhenger,²¹ som de underbygger ved språklige virkemidler som valg av ord og metaforer.²² Ulike typer historiske fortellinger lar seg identifisere og kategorisere, så som tilblivelsesfortellinger, vekst-, nedgangs- og forfallsfortellinger.²³ Slik blir en historisk fortelling ulik om den ses for eksempel fra et eliteperspektiv eller fra et arbeiderperspektiv, fra et sosialdemokratisk eller kommunistisk ståsted. Den historiske fortellingen om hvordan arbeiderbevegelsen oppstod, vokste, fikk makt og formet det moderne Norge, er eksempel på en slik vekstfortelling. For å undersøke historiesyn og historiebruk i *Arbeidernes Leksikon* kan vi ta utgangspunkt nettopp i de historiske fortellingene i verket. I sin undersøkelse av historiebruk i politiske dokumenter i etterkrigstidas Norge så Ryymin og kolleger etter hovedfortellinger og grunnfortellinger. Med hovedfortelling mente de det meningsbærende narrative som kunne identifiseres i hver enkelt tekst.²⁴ I dette tilfellet kan det være hver enkelt leksikonartikkel. Med grunnfortelling viste de til narrative mønstre eller rammer som kan finnes igjen på tvers av flere tekster,²⁵ i vårt tilfelle kan det være leksikonet som helhet, men også andre tekster som var viktige i perioden da leksikonet ble skrevet.

17. Bull 1987 [1955]: 223.

18. Arbark: ARK-1536, D-L0024, korrespondanse mellom Aage Jensen og Trond Hegna, 9. mai–20. september 1932.

19. Arbark: ARK-1536, D-L0024, korrespondanse mellom Jakob Friis og Edvard Bull, 3.–6. september 1930; Brev fra Trond Hegna til Aage Jensen 9. mai 1932.

20. White 1973.

21. Veyne 1971.

22. Carrard 1992.

23. Rösen 2005; Ryymin 2017: 26–28.

24. Ryymin 2017: 26–27.

25. Ryymin 2017: 27.

Historiske fortellinger leses og brukes i sin samtid, både i danning av minne og forming av identitet, i mange tilfeller også med ideologisk eller politisk siktemål.²⁶ Dette er i høy grad tilfelle med *Arbeidernes Leksikon*. Vi har bare begrenset innsikt i de redaksjonelle prosessene som lå bak temavalg og artikkeltekster i verket, men vi kan ta for gitt at det lå bevisste avveininger og strenge prioriteringer bak. Det fysiske formatet, sidestørrelse, skriftstørrelse, illustrasjonsgrad og antall hefter var bestemt fra starten av. Selv med omtrent 6000 spalter til rådighet og anslagsvis 10 000 oppslagsord, ville enhver tilføyelse bety at noe annet måtte vike plassen. *Arbeidernes Leksikon* var ikke noe hvilket som helst publiseringsforetagende, men et dypt ideologisk prosjekt, med ambisjon om å beskrive verden fra arbeiderklassens perspektiv og ut fra arbeiderbevegelsens behov.²⁷ Leksikonet bygget på en marxistisk samfunnsanalyse, og marxisme er i stor grad en teori om historisk utvikling. Marx og Engels skrev aldri en samlet framstilling av historiesynet sitt, men for Marx var historie den viktigste av alle vitenskaper, selve nøkkelen til å forstå verden.²⁸ Svært kort gjengitt, så de historien som en prosess definert av produksjonsforholdene drevet fram av klassekamp om kontroll over produksjonsmidlene. Fra en tilstand av urkommunisme med felles eiendomsrett hadde utviklingen gått via antikkens slavesamfunn, middelalderens føydalsamfunn og den moderne kapitalismen, til en framtidig revolusjon som skulle gi arbeiderklassen kontroll over produksjonsmidlene og dermed løse motsetningen som drev historien fram.²⁹ Ola Svein Stugu skiller mellom to marxistiske tilnærminger til historien, det han kaller en «veik» teori som forklarer utvikling og endring i form av klassekamp og produksjonsforhold, og en deterministisk, «sterk» teori om hvordan historien beveger seg ubønhørlig fra fase til fase mot det klasseløse samfunnet.³⁰ Jeg vil foretrekke å kalle det én forklarende og én beskrivende historieteori. Leksikonet ligger, som vi skal se, nær den «sterke», deterministiske, beskrivende forståelsen, og det er derfor ikke overaskende at historie har en sentral plass i verket. Mennesket lever likevel i sin samtid, og leksikonet skulle dekke arbeiderklassens behov for opplysning og dannelse. Dagsrelevante politiske spørsmål, geografi, biografi, naturvitenskap, helse og medisin, kunst og kultur, har fått det som framstår som bred dekning. Forordet poengterer relevansen av mange av disse temaene, samtidig som det understrekes at mye en finner i borgerlige konversasjonsleksika kan utelates eller nedkortes.³¹ Mange av disse artiklene framstår som upolitiske, og av korrespondansen fra redaksjonen framgår det at forfatterne ble oppfordret til å bruke eksisterende, borgerlige leksikon som forelegg i slike tilfeller.³²

At historie er viktig, kommer tydelig fram flere steder allerede i forordet. I andre avsnitt leser vi (mine uthevninger): «[Arbeiderklassen] forbereder seg på, i **konsekvens av en lang utvikling**, å ta makten i samfunnet ... Denne bevegelse har sitt eget åndsinnhold, **sin egen opfatning av samfundsutviklingen** og samfundsforholdene, et åndsinnhold som kan sammenfattes under begrepet **marxisme**.» Dette utdypes noen linjer lengre ned: «Hovedvekten i dette leksikon er lagt på fremstillingen av alle samfundsmessige forhold, hvorav vi nevner særskilt : **samfundshistorie, samfundsökonomi, klassene og klassemessige forhold**, politikk og politiske bevegelser, organisasjonsliv, særlig arbeidernes organisasjoner, **sosialistisk teori**, arbeiderbevegelsen, nasjonalt og internasjonalt» (mine uthevninger).³³

26. Stugu 2008: 13–15.

27. Friis & Hegna 1932 (bd. 1): forord.

28. Hitchcock 2018.

29. Friis & Hegna 1933 (bd. 3): «Historie».

30. Stugu 2008: 106–111.

31. Friis & Hegna 1932 (bd. 1): forord.

32. Arbark: ARK-1536, D-L0024, Usignert brev fra redaksjonen til Gundersen, 6. mars 1933.

33. Friis & Hegna 1932 (bd. 1): forord.

Historie står altså sentralt. Dette gjenspeiles selvsagt i at leksikonets hovedredaktører var historikere, men er også synlig i nøkkelord som «utvikling» og «samfunnshistorie». Artikkelen «Historie» (bind 3, spalte 907–910) har en historiografisk og vitenskapshistorisk tilnærming til faget. Det legges vekt på hvordan historikere har vurdert drivkreftene i historisk utvikling, fra skjebne (antikken) til Gud (middelalder) og til sterke personligheter (nytid og opplysningstid). Vitenskapeliggjøringen og profesjonaliseringen av faget på 1800-tallet vies plass, og det forklares hvordan borgerlig historieskrivning ikke evnet å forklare samfunnsutviklingen etter den franske og den industrielle revolusjon og derfor henfalt på den ene siden til individualiserende, begivenhetsorientert og partikularistisk historieskrivning, på den andre siden til formuleringen av gjensidig utelukkende teorier om historisk utvikling. Denne motsetningen møtte så Marx og Engels på filosofisk og empirisk-historisk grunnlag ved å formulere den materialistiske historieoppfatningen, som «løste disse foreliggende problemer innenfor den historiske videnskap». Historisk materialisme vies for øvrig betydelig oppmerksomhet i artikkelen om Karl Marx (bind 5, spalte 248–259), hvor vekten legges på hvordan produksjonsmidlene utvikler seg, hvordan dette fører til klassekamp og over tid til endrede produksjonsforhold, altså på det som Stugu beskriver som den veike, eller forklarende delen av Marxistisk historiebruk.³⁴ Dette er eksempel på en historisk grunnfortelling slik Ryymin og kolleger bruker begrepet, altså et mønster som går igjen og ligger til grunn for mange av de andre artiklene. I den bevarte korrespondansen mellom Hegna og Aage Jensen, som skrev artikkelen om Danmark, understreker Hegna viktigheten av den marxistiske grunnfortellingen. Etter først å ha forklart at tradisjonell historie med kongerekker og politisk utvikling i eldre tid nok skal med, men må begrenses, understreker han at «Det som derimot skal være gjenstand for behandling, og forholdsvis utførlig behandling, er kapitalismens gjennombrudd og utvikling, samt de klassemessige konflikter som dette fremkaller...» (understrekning i originalen). Dette forklares så videre i detalj.³⁵ Her ser vi eksempel på den andre av de marxistiske grunnfortellingene som Stugu beskriver, den «sterke», beskrivende fortellingen om historiens lovmessige utvikling.³⁶

I sin analyse av litteraturhistorien i *Arbeidernes Leksikon* identifiserte Hovde to program for verket, som delvis stod i et spenningsforhold til hverandre. Jakob Friis og initiativtakerne fra kretsen rundt Arbeidermagasinet hadde primært vært opptatt av kunnskapsformidling og identitetsbygging tilpasset arbeiderklassens behov, i motsetning til den rådende borgerlige dannelsesdiskursen. Hegna og Falk, med sitt akademisk skolerte og teoretisk orienterte forfatterteam, ville derimot bruke leksikonet til å levere en enhetlig marxistisk samfunnsanalyse.³⁷ Over har vi særlig sett eksempler på det siste. Nedenfor skal vi se på utvalgte artikler fra verket, som både vil få fram det kulturelle opplysningsprogrammet og det ideologiske programmet. I ønsket om å etablere arbeiderkulturen som fullverdig motkultur lå det nemlig også betydelige elementer av tradisjonell dannelses og historiske begivenheter, som ble skrevet inn i arbeiderklassens fortelling om seg selv ved å understreke deres innsats og betydning.

34. Stugu 2008: 106–111.

35. Arbark: ARK-1536, D-L0024, Brev fra Trond Hegna til Aage Jensen, 9. mai 1932.

36. Stugu 2008: 106–111.

37. Hovde 2009: 42–44.

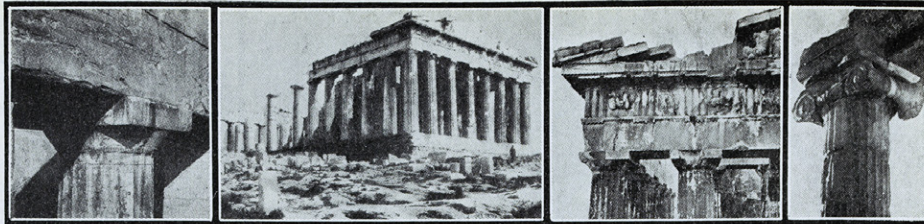
Oldtiden (antikken)

Den antikke perioden har fått detaljert behandling i artiklene om «Hellas i oldtiden» (28 spalter, bind 3, 813–841) og «Romerriket» (21 spalter, bind 6, 115–136). Dette svarer til historiedelene av artiklene om Norge og store europeiske land i omfang. I tillegg er det et stort antall korte artikler om personer og steder fra perioden.

839

Hellas

840

Fra venstre: 9. Dorisk søile-kapitel fra Propyleene i Aten. 10. Ruinene av Partenon-templet i Aten (ca. 440 f. Kr.). 11. Fra Partenontemplet: gav1. 12. Jonisk søile-kapitel.

fra den opprinnelige menneskeboligs type, men blev bygget av edlere og varigere materialer. De senere, større templer fikk en sammenhengende søilerække utenom det opprinnelige tempelrum. Det eldste tempel som vi har beretning om, Hera-templet i Olympia som i sin opprinnelige skikkelse antageligvis var ferdig omkring år 1000, hadde vegger av tegl og søiler av tre; etterhvert blev tresøilene skiftet ut med stensøiler, hver i sin tids stil, således at vi nu ikke kjenner de opprinnelige søilers utseende; den siste tresøile forsvant i 2. årh. f. Kr. De senere templer var bygget av kalksten eller marmor med takkonstruksjon av trebjelker og takteking av marmorplater. I den *arkaiske periode* (den «gamle» periode), ca. 700–500 f. Kr., foregikk en rik byggevirksomhet i forbindelse med utviklingen av handel og håndverk. Nu opstod både den *doriske* og den *joniske* stilretning; den strenge og massive doriske stil opstod i det egentlige H. og fikk dessuten en meget rik utvikling i de vestlige kolonier (fig. 7 og 8), mens den lettere og mer elegante joniske stil opstod i de lilleasiatiske kolonier og først nådde det egentlige H. i den følgende periode, den *klassiske periode*, «gullalderen», ca. 480–350 f. Kr., som blev innledet med de omfattende byggearbeider som fant sted på Athens Akropolis etter byens brann under perserkrigene i året 480. I løpet av noen få årtier blev Akropolis gjenoppbygget i ny og strålende skikkelse: en rekke små og store templer gruppert omkring Atenes tempel Parthenon (fig. 10), den hellenske kunsts ypperste byggverk. Hellenernes rike kunstproduksjon i denne tid er enestående i historien; overalt blev der bygget templer, amfiteatre, torvhaller, gymnasier, overalt blev der reist statuer. Der opstod en bygningsskikk med enkle rolige hovedformer og omhyggelig detaljbearbeidelse (fig. 11 og 12). Den

greske klassiske periodes tempel, på sin riktige plass i middelhavslandenes naturomgivelser og klima, er et vakrere og mer harmonisk byggverk enn noen annen kulturperiode har skapt. De hellenske tempel-stilarter og deres dekorasjonsdetaljer har direkte eller indirekte tjent som forbillede for nesten enhver senere stilperiode, mest utpreget for den romerske, den romanske, renessansen, barokken, nyklassisismen, og er blitt anvendt på enhver art av bygninger som i tidens løp er opstått, f. eks. kristne kirker, børser, banker, jernbanestasjoner, bensinstasjoner. — De mest kjente doriske byggverk er Hera-templet i Olympia, åtte templer i Selinunt, Sicilia (580–230 f. Kr.), to i Paestum, Italia (540–460 f. Kr.), ti i Girgenti, Sicilia (510–220 f. Kr.), Zeustemplet (470 f. Kr.) og de tolv skattkamre i Olympia, Parthenon og Propyleene (447–430 f. Kr.) på Athens Akropolis. De mest kjente joniske byggverk er Artemis-templet i Efesos (ca. 540 f. Kr.), Hera-templet på øen Samos (ca. 530 f. Kr.), Nike-templet (420 f. Kr.) og Erektéion (407 f. Kr.) på Athens Akropolis. — *Billedhuggerkunsten* beskjeftiget sig, i motsetning til hvad der hadde vært tilfelle hos alle tidligere folkeslag, hovedsakelig med det menneskelige legeme. I den arkaiske tid var figuren symmetrisk oppstillet, ansiktstrekene stive og upersonlige (fig. 13). Etterhvert kom der mere liv over skikkelsene, deres ansikt fikk mere uttrykk (fig. 14). I den klassiske tid la kunstnerne sin evne i å fremstille det nøkne menneskelegeme i bevegelse eller i hvile (fig. 16 og 17). — I den *hellenistiske periode* (ca. 330–30 f. Kr.) kom den materielle overflod kunstnerisk til uttrykk i kolossale dimensjoner og overveiende detaljrikdom. I bygningskunsten optrådte nu den *korintiske* stil, som bruker et rikt akántuskapitel på søilene, men som ellers er en videre

Fra venstre: 13. Gudinne i marmor (ca. 580 f. Kr.). 14. Vogsføreren fra Delfoi (474 f. Kr.), bronse. 15. Afrodite stiger op av havet, marmor (ca. 470 f. Kr.). 16. Marmorstatue av Hermes (ca. 340 f. Kr.). 17. Afrodite-statue i marmor fra Kyrene (ca. 300 f. Kr.).

På den ene siden gjenspeiler dette den sterke posisjonen og prestisjen perioden hadde som formativ fase for europeisk kultur i datidens historieskrivning, altså et dannelses- og opplysningsaspekt. På den andre siden handler det om antikkens slavesamfunn som første fase av klassekampen som drev historien framover, en marxistisk grunnfortelling. At opplysnings- og dannelsingsaspektet ikke ble ansett som irrelevant, er tydelig også i illustrasjonsseriene som viser utvikling av arkitektur, keramikk og skulptur i Hellas (bind 3, 838–840), samt i korte artikler om diktere, billedhuggere og filosofer. Rasjonale for denne typen artikler er at det dreier seg om personer eller fenomener som «folk i sin almindelighet kommer i berøring med gjennom sin lesning», slik forordet definerte det. Klassiske gresker templer karakteriseres for eksempel som «et vakrere og mer harmonisk byggverk enn noen annen kulturperiode har skapt» (bind 3, 840). Mer interessant fordi det er mindre vanlig, er kanskje det som kan karakteriseres som en form for motkulturell appropriasjon, hvor antikkhistorien settes i forbindelse med arbeiderkulturen. I artikkelen om Hellas vektlegges for eksempel kvaliteten og den faglige standarden på gresk håndverk, arkitektur og ingeniørkunst i forbindelse med beskrivelsen av byggearbeidene på Akropolis på linje med kunstnerisk geni (bind 3, 826). På denne måten gis leseren en følelse av fellesskap med og eierskap til en del av fortida som tradisjonelt har vært borgerskapets domene.

Den viktige rollen til antikke samfunn, historiske hendelser og personer i *Arbeidernes Leksikon* er å tjene som eksempler på eller uttrykk for den materialistiske historieoppfatningen. Det gamle Egypt (bind 2, 496–497) og det tidlige Kina (bind 4, 611–613) passet ikke inn i Marx og Engels' historiske skjema, utviklet på grunnlag av vesteuropeisk historie og ble brukt som eksempler på «den asiatiske produksjonsmetode», hvor en livegen bondebefolkning arbeidet på jordeierens land og levde nær eksistensminimum. Religion ses på som et redskap for å holde befolkningen nede og opprør som spontan reaksjon på nød og undertrykkelse. Hellas og især Romerriket er eksempler på slavesamfunn, der den frie underklassen ble marginalisert og frarøvet levebrødet gjennom overklassens bruk av slavearbeidskraft (bind 6, 122–123, 353).

I alle disse artiklene kjenner vi igjen den forklarende grunnfortellingen om hvordan historien kan forstås med utgangspunkt i produksjonsforhold og klassekamp. Frie bønder ble enten presset til å flytte ut i periferiene fordi de ble utkonkurrert av billig slavearbeidskraft og slik bidro til kolonialisme og imperialisme på overklassens premisser, eller de måtte friste tilværelsen som byproletariat henvist til veldedighet og bestikkelser – brød og sirkus. Opprør og klassekamp står sentralt i framstillingen av Romerrikets historie og anføres som hovedgrunnen til republikkens sammenbrudd i første århundre før vår tidsregning, men folkets misnøye og legitime klagemål ble brukt i aristokratisk maktkamp mellom gamle og nye eliter, for eksempel i forbindelse med Gracchus-brødrenes forsøk på jordreform, 133 og 121 før vår tidsregning, (bind 3, 514–515, bind 6, 123) og forbundsfellekrigen, 91–87 før vår tidsregning. Her gis det en historisk hovedfortelling innenfor rammen av enkeltartikler, hvor utviklingen i Romerriket forklares ut fra materialistisk historieoppfatning. Spartacusoppstanden, 83 før vår tidsregning (bind 6, 125, 478), er også eksempel på hvordan antikkhistorien skrives inn i arbeiderkulturen, idet slaven og gladiatoren Spartacus blir sett på som en sann representant for den undertrykte klassen. Bruken av Spartacus i arbeiderkulturen er ellers et av de tydeligste eksemplene på hvordan den antikke fortida skrives inn i arbeiderkulturen, for eksempel i forbindelse med spartakiadene fra 1928, de kommunistiske idrettslekene som ble organisert i konkurranse med olympiadene. Olympiadene er naturligvis et eksempel på borgerlig bruk av den samme antikke fortida. Ved spartakiadene ble det aristokratiske antikke forbildet for den borgerlige idrettsbevegelsen erstattet av et forbilde som minnet om slaveri, undertrykkelse og sosialt opprør. Grunnen til at de mange

forsøkene på reform og revolusjon på romersk tid ikke lyktes, var mangelen på samhold og klassebevissthet: fattige romere var mer privilegerte enn ikke-romere og slaver. Slaver ville heller plyndre eller rømme enn å endre det undertrykkende systemet. Den romerske eliten brukte underklassen i sitt eget maktspill mellom gammel, aristokratisk elite og nyrike handelsborgere, men var ikke interessert i ekte reform. Borgerkrigstiden i det tredje århundre etter vår tidsregning ses på som en revolusjonstid som førte fra det antikke slavesamfunnet mot middelalderens føydalsamfunn. Hæren og den tidligste kristne kirken ses som representanter for underklassen i deres kamp mot en urban overklasse. På 300-tallet ble begge redskap for keiseren som følge av Konstantins forlik med kirken og den sterke utbyggingen av kirkelig og keiserlig maktapparat som fulgte. Sammenbruddet i pengevesen og nedgangen i handel førte til en overgang til naturalhusholdning og til at slaveøkonomien brøt sammen (bind 6, 134–135). Den sosiale ulikheten var den samme som i senere perioder, men romerne manglet ideologi, organisasjon og samfunnsmessige forutsetninger til å løse problemene. Slik etableres en historisk bevissthet om felles klasseskjebne på tvers av tid og rom. Her ligger også ganske tydelig kritikk mot moderne arbeidere som bryter klassesolidariteten («arbeideraristokrati»), som leksikonet forklarer som «det lille lag av særlig faglærte arbeidere som arbeidskjøpere i de kapitalistiske land finner det formålstjenelig å gi et høiere lønnsnivå og idet hele tatt bedre materielle kår enn resten av arbeiderklassen for derved å gjøre dem medinteressert i opprettholdelsen av kapitalismen».³⁸ Disse kan jamføres med den tross alt privilegerte romerske underklassen, som ikke allierte seg med slaver og ikke-borgere og med reformrettede sosialdemokrater og liberale reformpolitikere, som enten ikke ville kunne oppnå sann endring innenfor et grunnleggende kapitalistisk system, eller egentlig ikke ønsket det.

Middelalder og tidlig nytid

I artikler som tar for seg middelalderhistorie, kan vi kjenne igjen de samme temaene: marxistisk samfunnsanalyse, opplysning, dannelse og arbeiderkultur, med vekt på de to førstnevnte. Ifølge materialistisk historieoppfatning, slik leksikonet forklarer den, var middelalderen kjennetegnet av den føydale produksjonsmåten, der jorda var eid av adelige jordeiere, men dyrket av småbønder, som måtte betale føydalherren i form av arbeid og overskudd av jordbruksvarer.³⁹ Perioden føres helt fram til den franske revolusjonen. Det mangler altså en tidlig nytid eller tidlig moderne tid. Etter hvert utviklet handel, håndverk og byliv seg, og kjøpmenn og håndverkere fikk en gradvis større økonomisk og politisk rolle. Dette førte til et ytterligere press på bondestanden og folkelige opprør (bind 2, 922–925).

Dette skjemaet brukes ganske systematisk på de fyldige avsnittene om middelalderen i artiklene om Frankrike, Storbritannia og Tyskland. Om Frankrike lærer vi om tidlig middelalder at «Bøndene blev både økonomisk, rettslig og militært avhengige av godseierne og sank gradvis ned i livegenskap.» Godseierne derimot «utviklet seg på sin side til en adelsstand ... som utelukkende beskjeftiget sig med slagsmål og jagt». «Den store befolkning levet under elendige forhold, naturalhusholdningen gjorde at den stod hjelpeløs overfor naturkatastrofer, adelsmennenes feider førte til utplyndring av bøndene og ophevelse av enhver rettsikkerhet ... det almindelige barbari fremkalte moralsk oppløsning også innen geistligheten.»

38. Friis & Hegna 1932 (bd. 1): «Arbeideraristokrati».

39. Friis & Hegna 1933 (bd. 2): «Feudalisme». Denne økonomisk rettede definisjonen var bevisst mer generell enn den mer juridisk-politiske bruken av begrepet som er og var vanlig i historiefaget, se artikkelen i leksikonet.

(bind 2, 205–206). I høymiddelalderen førte økt handel på Middelhavet, etterspørsel fra konge og kirke, samt korstogene, til byvekst, pengeøkonomi og vekst i handel og håndverk. I seinmiddelalderen gjorde svartedauden og de mange krigene at adelen forsøkte å presse bøndene hardere. Resultatet ble bondeoppstander, og at det stadig viktigere handelsborgerskapet allierte seg med kongemakten.

Der gresk håndverk og ingeniørkunst hylles i artikkelen om Hellas, understrekes det at middelalderens katedraler ble bygd ved hjelp av bøndenes slit på markene.⁴⁰ De folkelige opprørene skrives også inn i arbeiderhistorien. Valdenserbevegelsen som startet på 1170-tallet betegnes som en religiøs-kristen sekt, som forkynte likestilling mellom kjønnene og hvor de ivrigste tilhengerne, rekruttert blant håndverkere, levde i formuesfellesskap og var motstandere av ekteskap. Senere gikk bevegelsen under bakken, men eksisterte videre som en bevegelse av «småbonde-demokratisk karakter» i avsides fjellområder.⁴¹ Den tyske bondekrigen (1524–1526) tilskrives økt økonomisk utbytting som følge av utviklingen av pengeøkonomi. Forklaringen på at oppstanden mislyktes var å finne i manglende samarbeid mellom revolusjonære grupper og i ulike lokale særinteresser (bind 6, 866). Denne konflikten var tema for et eget verk av Friedrich Engels, som hadde blitt utgitt på Mot Dags Fram forlag i Arne Gallis oversettelse to år før dette bindet av leksikonet kom.⁴² Leksikonet er tydelig på at norsk middelalderhistorie passer dårlig inn i det overordnede historiske skjemaet, da det aldri oppstod noen sterk godseierklasse i landet. Rikssamling og borgerkriger forklares som utslag av maktkamp mellom tradisjonell høvdingeautoritet, kongemakt og etter hvert også kirke, med de to siste som de historiske vinnerne (bind 5, 572–575). Det er nesten påfallende at det ikke gjøres noe forsøk på å anlegge et materialistisk perspektiv på borgerkrigstiden på 1100-tallet og de mange opprørsflokkene eller på norrøn ekspansjon i vikingtiden, all den tid Edvard Bull d.e. hadde gjort en tydelig klasseanalyse av norsk historie i bind 2 av *Det norske folks liv og historie* som kom i 1931.⁴³ Behandlingen av norsk middelalder i *Arbeidernes Leksikon* må sies først og fremst å tjene til tradisjonell opplysning. Dette gjelder også for eksempel artikkelen om gotisk arkitektur, som er en tradisjonell leksikonartikkel med vakre illustrasjoner.⁴⁴

Fra 1500-tallet blir utviklingen i Norge derimot lest etter et strengt marxistisk skjema. I likhet med situasjonen andre steder i Europa startet det Marx hadde kalt «opprinnelig akkumulasjon». Økonomiske ressurser ble samlet på færre hender som resultat av utvinning av naturressurser, i Norge tømmer, mineraler og fisk, i regi av staten eller de staten tilgodeså med privilegier. Allmenninger ble solgt og gitt bort til private som staten skyldte penger. Bøndene ble tvunget til pliktarbeid og avgifter, skattenivået økte, og de ble trukket inn i pengeøkonomien og ble avhengig av å selge sin arbeidskraft. På den måten oppstod en eiendomsløs arbeiderklasse. Overklassen, som hadde fått midlene sine gjennom sine privilegier og underslag av statlig midler, investerte i handel, og dermed endret systemet seg i retning av en begynnende handelskapitalisme. På landet oppstod husmannsinstitusjonen som en parallell til byproletariatet. De mange bondeopprørene beskrives enten som reaksjonær respons på dårlige tider og særlig urimelig press, som motstand mot krigstjeneste eller som ønske om å gjøre slutt på privilegiene til byborgerne. Unntaket er Lofthusreisningen (1786–1787), som ses på som det første virkelige arbeideropprøret i Norge, og som et

40. Friis & Hegna 1933 (bd. 2): 924.

41. Friis & Hegna 1932 (bd. 1): 58 («Albigenserkrigene»).

42. Engels 1934.

43. Bull 1931.

44. Friis & Hegna 1933 (bd. 3): 507–508, «Gotikk».

uttrykk for at bondesamfunnet nå var dratt inn i den kapitalistiske økonomien. Derimot tones det nasjonale fellesskapet ned. Norske bønder hadde mer til felles med klassefeller i Sverige enn med byborgere og embetsmenn. Elitene var enten svensk- eller danskvennlige og hadde egne gruppeinteresser som fremste prioritet (bind 5, 578–583). Påvirkning fra viktige norske historikere som Johan Sars (1835–1917), med vekt på den frie norske bonden som bærer av demokratiske tradisjoner er synlig, men Halvdan Kohts (1873–1965) analyse av norske bondeopprør som delvis nasjonalt motiverte og bonden som representant for den sanne norske underklassen finner altså ikke støtte.⁴⁵ Eksistensen av et historisk skjebnefellesskap på tvers av nasjonsgrenser framheves, mens nasjonale fellesskap og religion i første rekke anses som redskap for overklassen. Her står leksikonets linje mot gjengs historieskrivning i Norge og de fleste andre land, der nasjonens historie var det sentrale, i Norge også for venstreorienterte historikere som Koht og Bull d.e. Det at Kohts og Bulls analyser ikke legges til grunn i *Arbeidernes Leksikon* er interessant all den tid begge må ha vært lærere for de fleste av leksikonforfatterne ved UiO og dessuten var prominente medlemmer av arbeiderbevegelsen. Kanskje er det uttrykk for splittelsen mellom NKP og DNA, da Bull og Koht var medlem av sistnevnte, eller et «takk for sist» etter at Bull hadde takket nei til å bidra til leksikonet. Der leksikonet legger seg på en ortodoks marxistisk linje, var Koht og Bull å anse som revisjonister. Analysene til Koht og Bull kan sies å representere forklarende marxistisk historieforståelse, heller enn den beskrivende og deterministiske forståelsen som kommer til syne i leksikonartiklene om Frankrike og Tyskland i samme periode. Begge historikere er for øvrig omtalt med respekt i sine biografiske artikler.

Et leksikon for arbeiderklassen: Marxisme, internasjonalsisme, arbeiderkultur og opplysning

Hovedmålet med historiebruken i *Arbeidernes Leksikon* er altså å vise gyldigheten av marxistisk samfunnsanalyse som redskap både for å forklare og beskrive historien. Historien er drevet fram av klassekamp etter det skjema som Marx og Engels beskrev. I forlengelsen av dette ligger det selvsagt at utviklingen vil fortsette i samme retning, altså en «sterk» historieteori etter Stugus terminologi og en tydelig ideologisk historiebruk. Arbeiderklassen kommer til å ta makten og det kommunistiske samfunn vil bli realisert. I en slik kontekst må vi også forstå det sterke elementet av internasjonalsisme vi finner i historieframstillingene i *Arbeidernes Leksikon*: Klasesolidaritet er viktigere enn nasjonale fellesskap.

Et annet viktig mål med leksikonet er, slik Hovde også fant i sin gjennomgang av litteraturhistorien i verket, å bidra til å etablere arbeiderkultur som en reell og likeverdig motkultur til den borgerlige hovedstrømskulturen. Selve prosjektet må ses i en slik sammenheng: Arbeiderklassen behøvde ikke dannelse av borgerlig tapning, men «har sitt eget åndsinnhold, sin egen opfatning av samfunnsutviklingen og samfunnsforholdene» (bind 1, forord). Dette prosjektet er kanskje ikke så tydelig i framstillingene av eldre historie som det er i utvalget av moderne forfattere og kunstnere, men det vises for eksempel i passasjer der arbeiderbevegelsen tar eierskap til historien ved å se på tidligere tiders opprørere som Spartacus, valdenserne og Kristian Lofthus som forløpere for moderne revolusjonære, i de to første tilfellene også som protokommunister. Det er også synlig i små bemerkninger, som de som vektlegger greske håndverkeres ferdigheter i gjennomgangen av gresk kunst eller understreker hvordan det var bondebefolkningens slit som gjorde mulig middelalderens storslagne

45. Koht 1926.

kirkebygg. Slike passasjer finnes også i artikler som ikke har historisk siktemål, men likevel behandler historie, slik som «husbygg», som starter med å slå fast at «De beste materialer og den høieste teknikk er til alle tider blitt brukt til å fremstille de bygninger som skulle dekke den økonomiske overklassens behov» (bind 4, 1). På denne måten gjøres arbeiderne bevisste sitt skjebnefellesskap med underklassen ikke bare i andre land, men også til andre tider. Til det å skape en fullverdig arbeiderkultur lå det imidlertid også et stort opplysningsarbeid om tema som ikke nødvendigvis har noe med arbeiderklassen eller marxisme å gjøre, så som norske middelalderkonger eller egyptiske pyramider.

Arbeidernes Leksikon i bakspeilet

I forordet til siste bind slås det fast at målet med verket er nådd, på tross av de feil og mangler verket i redaktørenes egne øyne åpenbart hadde, og at det vil være et godt grunnlag for å arbeide videre med en ny utgave. Det skjedde som kjent aldri, med unntak av en sterkt forkortet faksimileutgave fra Pax forlag i 1974.⁴⁶ Senere ble det utgitt to leksikon med tilknytning til arbeiderbevegelsen i Norge. *Tidens Leksikon* kom i 1975–1976. Tiden Norsk Forlag var tilknyttet Arbeiderpartiet fra starten i 1933, etter krigen også Landsorganisasjonen og Forbrukersamvirket, til forlaget ble solgt i 1991. Leksikonet ble redigert av tidligere statsminister Einar Gerhardsen (1897–1987), historiker (og tidligere Mot Dag-medlem) John Sanness (1913–1984) og fagforeningsmannen Odd Højdahl (1921–1994). I forordet tar leksikonet opp arven fra *Arbeidernes Leksikon*, som anerkjennes som et pionerverk, men det understrekes at *Tidens Leksikon* ikke på samme måte er et politisk verk, men skulle «fremstille stoffet objektivt riktig og respektere alle politiske oppfatninger og religiøse syn». Der *Arbeidernes Leksikon* bygget på sovjetencyclopediene, var *Tidens Leksikon* basert på det svenske *Bonniers lexikon* (1961–1967).⁴⁷ Et blikk på artikkelen om Romerriket, som altså var tydelig og gjennomgående politisert i *Arbeidernes Leksikon*, viser at selv om det fortsatt finnes et visst blikk for underklassens kår og et sosialhistorisk perspektiv, så er den ideologiske historiebruken nå fraværende. *PaxLeksikon* (1979–1981) var derimot slik redaktørene slår fast ikke noe konversasjonsleksikon, men et politisk leksikon. Forlaget og leksikonets redaktører var knyttet til den demokratiske delen av den ytre venstresiden. Historiesynet er på den ene siden preget av den «nye historien», med ambisjoner om samtidsrelevans, tverrfaglighet og kvantifisering. På den andre siden av den pågående språklige vendingen, med vekt på hvordan historien formes etter samtidens krav. Marc Bloch og Paul Veyne, sentrale representanter for disse retningene, siteres eksplisitt.⁴⁸ Historisk materialisme avvises derimot som analyseverktøy i den beskrivende og dogmatiske forstand vi finner det i *Arbeidernes Leksikon*, men ses på som en fruktbar generell tilnærming, altså som en forklarende historieteori.⁴⁹ Søkelyset må også sies å være entydig samtidsorientert. Registerbindet viser at antallet artikler om eldre historie er kuttet ned til 21, fra mange hundre i *Arbeidernes Leksikon* eller et hvilket som helst konversasjonsleksikon, også for eksempel *Tidens Leksikon*. Vekten er på kjønns- og sosialhistorie. Målet med historieframstillingen er ikke dannelse, opplysning eller kulturreisning, men bevisstgjøring er desto viktigere.

Arbeidernes Leksikon er et vakkert verk. Skinninnbundet, etter tidens standard rikt illustrert og med et tydelig, enkelt og behagelig typografisk uttrykk. Verket tar seg flott ut i bokhylla. Dette er i seg selv et signal om arbeiderkulturens ambisjoner om å utgjøre et fullverdig

46. Engelstad & Lorenz 1974.

47. Friis & Hegna 1932 (bd. 1): forord.

48. Elster & Dahl 1979.

49. Elster 1979.

alternativ til den rådende borgerlige kulturen.⁵⁰ Baksideillustrasjonen viser et menneske som klatrer mot sollyset på en stabel av bøker – en hentydning til kunnskapens frigjørende kraft og – bevisst eller ikke – til Mot Dags rolle i prosjektet og organisasjonens selvforståelse. Ser en nøye på bildet, viser det seg at bøkene som skaper denne stigen mot opplysning ikke er andre enn nettopp *Arbeidernes Leksikon*. På tross av at hele opplaget på 10 000 eksemplarer ble utsolgt, og verket må ha vært å finne i biblioteker, fagforeningskontorer, blant venstreorienterte akademikere og til og med i en del arbeiderhjem, så fikk det aldri den posisjonen som initiativtakerne og redaktørene hadde håpet. Verket ble først motarbeidet og så ignorert av arbeiderpartifolk. Historien tok aldri den retning som Marx og Engels hadde beskrevet, og som forordet i *Arbeidernes Leksikon* hadde forutsett. Revolusjonen uteble, og de fleste i Mot Dag gikk etter hvert inn i Arbeiderpartiet. Både Friis (1945–1953) og Hegna (1949–1965) ble stortingsrepresentanter.

Historieframstillingen i *Arbeidernes Leksikon* er nok anakronistisk i sitt forsøk på å presse eldre historie inn i et moderne politisk skjema, men som *Tidens Leksikon* og *PaxLeksikon* er uttrykk for, var tidsånden i etterkrigstiden langt mer preget av presentisme. Historien hadde nok fortsatt en egenverdi, men ikke på samme måte en direkte ideologisk bruksverdi. Gjør dette at *Arbeidernes Leksikon* og historiebruken i verket bare er en kuriositet, eller har det fortsatt interesse? Verket er i alle fall et monument over et av de store motkulturelle prosjektene som preget norsk 1900-talls historie. Mange av medarbeiderne ble siden sentrale samfunnsaktører innen forvaltning, politikk og utdanning. Som historieskrivning er det et sjeldent forsøk på å anlegge det samme teoretiske perspektivet på hele verdenshistorien.

Litteratur

- Asdal, K., Gundersen, T. R., Jordheim, H., Berge, K. L., Gammelgaard, K., Rem, T. & Tønnesson, J. L. (2008). *Tekst og historie: Å lese tekster historisk*. Universitetsforlaget.
- Berg, S. F., Jordheim, H., Bjordal, S. H. & Berg, Ø. (2012). *All verdens kunnskap: Leksikon gjennom to tusen år*. Forlaget Press.
- Berggrav, E. (1979). *Magasinet: Bladet som skapte kulturhistorie*. Tiden Norsk Forlag.
- Bull, E. (1931). *Det norske folks liv og historie gjennom tidene: Bind 2. Fra omkring 1000 til 1280*. Aschehoug.
- Bull, T. (1987) [1955]. *Mot Dag og Erling Falk*. Cappelen.
- Carrard, P. (1992). *Poetics of the New History: French Historical Discourse from Braudel to Chartier*. Johns Hopkins University Press.
- Det statistiske centralbyrå (1931). *Statistisk årbok for kongeriket Norge. 50de årgang*. Det statistiske centralbyrå.
- Elster, J. (1979). Historisk Materialisme. I H. F. Dahl, J. Elster, I. Iversen, S. Nørve, T. I. Romøren, R. Slagstad & M. Vaa (Red.), *PaxLeksikon: Bind 3. H-Ks*. Pax Forlag.
- Elster, J. & Dahl, H. F. (1979). Historie. I H. F. Dahl, J. Elster, I. Iversen, S. Nørve, T. I. Romøren, R. Slagstad & M. Vaa (Red.), *PaxLeksikon. Bind 3: H-Ks*. Pax Forlag.
- Engels, F. (1934). *Den tyske bondekrig*. Fram Forlag.
- Engelstad, F. & Lorenz, E. (Red.). (1974). *Arbeidernes leksikon*. Pax Forlag.
- Friis, J. (2011). *Bevegelsen og målet. Mitt liv i Arbeiderbevegelsen*. Res Publica.
- Friis, J. & Hegna, T. (Red.). (1932–1936). *Arbeidernes leksikon* (Bd. 1–6). Arbeidermagasinets Forlag.
- Hitchcock, P. (2018). History and Class Struggle. I A. Pendakis, I. Szeman & J. Diamanti (Red.), *The Bloomsbury Companion to Marx*. Bloomsbury Publishing.

50. Asdal et al. 2008: 138.

- Hogg, G. (1997). Bolshaia Sovetskaia Entsiklopediia. I A. Kent (Red.), *Encyclopedia of Library and Information Science: Volume 61*. CRC Press.
- Hovde, K.-O. (2009). *Arbeidernes Leksikons litteraturhistorie for fremtiden: en undersøkelse av genreforhandlinger mellom Arbeidernes Leksikon (1931–36) og Aschehougs Konversationsleksikon (1920–25) med vekt på litteraturhistorieskriving i leksikongenren* [Masteroppgave]. Universitetet i Oslo.
- Koht, H. (1926). *Norsk bondereising: fyrebuing til bondepolitikken*. Aschehoug.
- Maurseth, P. (1987). *Arbeiderbevegelsens historie i Norge: Bind 3. Gjennom kriser til makt (1920–1935)*. Tiden Norsk Forlag.
- Michelet, J. (1974). Arbeidernes Leksikon. *Røde Fane. Tidsskrift for kommunistisk teori og debatt*, 3(2), 76–78. Arbeidernes Kommunistparti (marxist-leninistene).
- Pedersen, B. T. (2016). *Det var der vi ble til: ArbeiderMagasinet som folkeopplyser og samfunnsdanner*. Bokbyen Forlag.
- Prodöhl, I. (2010). *Die Politik des Wissens. Allgemeine Deutsche Enzyklopädien zwischen 1928 und 1956*. Akademie Verlag.
- Rüsen, J. (2005). *History: Narration, Interpretation, Orientation*. Berghahn Books.
- Ryymin, T. (Red.) (2017). *Historie og politikk: historiebruk i norsk politikktutforming etter 1945*. Universitetsforlaget.
- Stugu, O. S. (2008). *Historie i bruk*. Samlaget.
- Veyne, P. (1971). *Comment on Écrit l'histoire: Essai d'epistemologie*. Du Seuil.
- White, H. (1973). *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Johns Hopkins University Press.